

**СТАНОВЛЕННЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ
1900-1917 РР.**

У статті проаналізовано стан фізичного виховання у навчально-виховних закладах та маловідомі циркуляри Міністерства народної освіти уряду Російської імперії, до складу якої у перші десятиріччя XX ст. входила Україна. Також зроблено аналіз шкільних заходів, спрямованих на покращення стану фізичного виховання учнів.

Люди старшого покоління стверджують, що все нове – це добре забуте старе. Тому, перш ніж пропонувати суспільству новітні форми і методи фізичного виховання дітей та підлітків, варто, на нашу думку, звернутися до аналізу стану фізичного виховання у десятиріччя, що передували жовтневому перевороту 1917 року. Окрім того, варто зазначити, що у цей час навчально-виховні заклади міста Житомира були новаторами у впровадженні тих заходів, які були спрямовані на покращення стану здоров'я учнівського загалу.

У всі часи проблемі фізичного розвитку особистості приділялася якщо не першочергова, то принаймні досить велика увага. Виключенням не стала і політика російського царського уряду щодо фізичної культури. Остання репрезентувалася як фізичне виховання учнів у школах. Про це, зокрема, свідчить низка заходів та циркулярів Міністерства народної освіти, виданих на початку XX століття.

У циркулярі від 2 серпня 1900 року за № 20185, який стосувався літніх канікулярних занять, наголошувалося на доцільності використання прогулянок та подорожей, "з огляду на позитивний вплив, який ці прогулянки й подорожі мають на учнів і в духовному, і у фізичному відношенні" [1]. Пізніше у циркулярі від 15 серпня 1902 року за № 21600 Міністерством народної освіти була запланована низка заходів, які були покликані врегулювати працю й відпочинок учнів та сприяти їх правильному фізичному розвитку. Вони були спрямовані не тільки на поліпшення гігієнічних умов перебування учнів у навчальних закладах, але й на впровадження у школі різних видів фізичних вправ, спрямованих на "привчання учнів до витривалості, вироблення стрункості, витонченості всіх рухів, розвиток у них спритності, винахідливості та розумової впевненості у собі" [2: 135]. І нарешті, у циркулярах від 20 вересня цього ж року за № 25985, 12 березня 1903 року за № 19106 і 29 червня 1903 року за № 20152 Міністерством було вказано на доречність створення шкільних дач-колоній, які мали на меті проведення учнями літніх канікул з найбільшою користю для їх фізичного і, як наслідок, морального розвитку. При цьому надавалась можливість залучати до відпочинку найдостойніших із незаможних учнів, "щоб не позбавляти дітей-сиріт і дітей незаможних батьків можливості користуватися таким сильним виховним засобом" [2: 136].

Головним чином в інтересах дітей незаможних батьків планувалося й утворення у великих містах "санаторіїв для слабких здоров'ям учнів" [2: 137]. Санаторії мали організовуватися за посередництва міського керівництва та участі міських і земських влад. Фінансування повинно було здійснюватися із спеціальних коштів навчальних закладів та інших джерел.

З багатьох видів фізичних вправ, які рекомендувалися у циркулярах, заслуговують на увагу катання на човнах, купання та плавання, тому що вони є улюбленими дитячими розвагами і, водночас, важливим фактором фізичного розвитку.

На навчання дітей плаванню, ознайомлення вихователів гімназій та учнів старшого віку з вогнепальною зброєю зверталася особлива увага, оскільки вважалося, що нещасні випадки з учнями є результатом невміння триматися на воді та користуватися зброєю.

Крім циркулярів Міністерства народної освіти, у 1901 році були розроблені "Основні положення облаштування загальноосвітньої середньої школи". У п. 8 цих положень стверджувалося, що на виховання учнівської молоді та привчання її до шкільної дисципліни має звертатися значна увага, а тому потрібно посилити викладання гімнастики, військових та фізичних вправ, крім того, пропонувалося ввести рухливі ігри, шкільні екскурсії та прогулянки, а де це можливо – і ручну працю [3: 3].

Такі нововведення потребували значної кількості коштів, розширення матеріально-технічної бази шкіл. А тому багато опікунських та педагогічних рад деяких навчальних закладів заявляли, що впровадження рекомендованої реорганізації школи буде неможливим без розширення шкільних приміщень. "Розширення також потребує гігієнічний аспект гімнастики, військових та фізичних вправ, введення рухливих ігор..." [4: 63].

Отже, з метою врегулювання праці учнів та сприяння правильному їх фізичному розвитку ці заходи повинні були впроваджуватися в життя середньої школи на початку 1902-1903 н.р. [4: 69], тим самим підтвердивши те, що у школі зверталася належна увага на фізичний розвиток учнів. Загалом була запропонована наступна програма:

- 1) для усунення перевтоми надавати учням додатково по одному дню відпочинку від навчальних занять, але щоб кількість таких днів не перевищувала семи протягом навчального року;
- 2) з огляду на те, що значна кількість явищ шкільного життя має тісний зв'язок зі здоров'ям учнів, встановити посаду шкільного лікаря;
- 3) перша і четверта перерва має продовжуватися не менше 10хв., друга – від 10 до 20 хв., а третя – від 30 до 40 хв., при цьому навчальним закладам дозволялося ділити навчальний день на дві частини з інтервалом у 2-3 години для відпочинку та обіду;
- 4) для того щоб полегшити учням підготовку до уроків і тим самим сприяти фізичному їх розвитку, педагогічним радам надавалося право влаштовувати післяобідні заняття (групи продовженого дня) для

підготовки уроків у навчальних закладах;

5) у середніх навчальних закладах учні мають отримувати гарячі сніданки чи чай.

Як бачимо, у цій програмі йшлося не тільки про елементи системи фізичного виховання учнів, але й загалом про їх фізичну, екологічну, санітарно-гігієнічну культуру.

Природно, що всі названі циркуляри, звернення, "Основні положення..." не могли одразу викликати позитивні зрушення. Підтвердження цьому ми знаходимо у рапорті керівника гімнастики та іграми, капітана 19-го піхотного Костромського полку, Тарасовича, на ім'я директора І Житомирської гімназії від 27 грудня 1902 р. Він, зокрема, доповідав, що з початком поточного навчального року у гімназії фізичне виховання здійснювалося з учнями усіх класів, причому виключно на свіжому повітрі, а саме: підготовча гімнастика, гімнастика на машинах та ігри.

Підготовча гімнастика, або так звана шведська, викладалася учням I-III класів; вони ж знайомилися з військовим строем, необхідним для організованого пересування. Гімнастика на машинах проводилася з бажаними старшокласниками, тими, які були фізично міцними. Ігри, від одиночних до групових включно, проводилися з учнями різного віку. При цьому було помічено, що ті ігри, в яких може брати участь велика кількість гравців, а саме рухливі, дуже подобалися учням. У виховному ж значенні всі ігри впливали на дітей позитивно. При цьому учні усвідомлювали, що тільки за умови чіткого дотримання правил гри самі ігри будуть цікавими та корисними [5]. У рапорті також стверджувалося, що рухливі ігри були настільки популярними, що гімназисти за власною ініціативою грали навіть у непогоду та 15-градусний мороз.

Зазначимо, що посада шкільного лікаря в середніх навчальних закладах була запроваджена у 1905 році [6]; санітарні листи, які б допомагали проводити медичний огляд, стежити за змінами у стані здоров'я учнів, швидко реагувати на них і протистояти відхиленням у фізичному розвитку, були запроваджені з 1906-1907 н.р.

Хоча педагоги і громадськість розуміли значення гігієнічних знань для охорони здоров'я учнів і розповсюдження через останніх здорових гігієнічних понять, все ж навчальний предмет "гігієна" у школах належав до необов'язкових. Він був запроваджений лише з 1907 року. Загалом кількість навчальних годин з гігієни, яка пропонувалася у двох старших класах чоловічих та жіночих гімназій, була незначною – всього 1 або 2 уроки на рік у кожному класі [7].

У програмі для викладання гігієни в середніх навчальних закладах, виданій у 1906 р., передбачали: вивчення впливу фізичних вправ на здоров'я та гармонійний розвиток тіла; різні види фізичних вправ; гімнастика на машинах; використання шведської гімнастики, рухливі ігри; їзда верхи і на велосипеді, танці, боротьба, плавання, біг на ковзанах тощо. Програма також передбачала оцінку цих вправ з санітарної точки зору. При цьому педагог мав бути ознайомлений із навколишнім середовищем, у якому повинні проводитися фізичні вправи (майданчиками для ігор, гімнастичними залами, станом повітря), відповідним костюмом та відповідністю часу для проведення фізичних вправ [8].

Численні рішення освітніх інституцій про поліпшення викладання фізичної культури, як правило, не виконувалися, тому що в школах була відсутня матеріально-технічна база і, як вже згадувалось вище, не вистачало кваліфікованих викладачів фізичного виховання. На з'їзді народної освіти в 1911 році зазначалось: "Сучасна школа не сприяє фізичному розвитку дітей, вона не робить нічого задля того, щоб вони виходили з неї здоровіші, сильніші, ніж прийшли до неї, не прищеплює їм смаку до подальшого фізичного вдосконалення за порогом школи, не дає можливості відчувати радість фізичного благополуччя" [9: 41]. Однак уже сам факт такої постановки питання про фізичне виховання школярів свідчить про те, що педагогічна наука і практика підійшли до розуміння необхідності системної організації фізичного виховання у навчальних закладах різного рівня і типу.

Варто відзначити, що у дожовтневий період з'явилися різні гімнастичні та спортивні товариства: сокольські, бойскаутські тощо. Але в них могли входити, як правило, діти із заможних сімей, і на загальний рівень фізичного розвитку в суспільстві вони майже не впливали.

Система освіти початку XX ст. була жорстко централізованою і нівелювала етнічні просвітницькі традиції численних національностей, що населяли Російську імперію. Стан народної освіти і саме шкільної справи в Україні був набагато складнішим, аніж у центральних губерніях Росії. Міністерство народної освіти намагалося покращити ситуацію як в освітянській справі загалом, так і в галузі фізичного виховання учнів зокрема. Однак ці заходи, як правило, мали суто декларативний характер. Крім цього, незацікавленість самодержавної влади у поширенні освіти для народу виявлялася в тому, що департаменти освіти на місцях не дбали про забезпечення організації навчальної роботи шкіл згідно з рекомендаціями. Характерними рисами освітньої моделі цього періоду були зневага до морального і фізичного виховання та використання тілесних покарань у педагогічній практиці [10].

Аналіз архівних джерел та документів засвідчує, що у дожовтневий період, всупереч загальній думці, царський уряд чималу увагу приділяв шкільній фізичній культурі, причому діти-сироти та діти незаможних батьків не були позбавлені можливості безкоштовних занять. Відповідні циркуляри Міністерства народної освіти були видані на початку XX століття; вони чітко вказують на тенденцію до гігієнізації фізичного виховання школярів, особливо якщо це стосувалося позашкільної діяльності: літні канікулярні заняття, організація прогулянок та подорожей, створення шкільних дач-колоній. Варто відзначити й те, що у процесі становлення шкільної фізичної культури існували і певні протиріччя. Зокрема, між завданнями, які ставилися Міністерством народної освіти та відсутністю належної матеріально-технічної бази і достатньої кількості кваліфікованих викладачів фізичного виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Державний архів Житомирської області (ДАЖО) ф-73, оп.2, сп.42, арк.134.
2. ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.135-137
3. ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.3
4. ДАЖО ф-73, оп.2, сп.43, арк.63-72. О выписке книг и учебных пособий.
5. ДАЖО ф-72, оп.1, сп.802, арк.3. Отчет 2-й житомирской гимназии.
6. ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.57. Об изменении учебных планов и программ (реформа средней школы).
7. ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.137. Сличительные ведомости об оборотах спецсредств.
8. ДАЖО фР-239, оп.1, сп.22, арк.101. Програма виступу гімнастичної секції.
9. Первый общеземский съезд по народному образованию: Доклады. – М., 1914. – 43 с.
10. Крук М.З. Теоретичні аспекти фізичного виховання у дореволюційній педагогіці // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 1999. – № 4. – С. 22-27.

Матеріал надійшов до редакції 24.09.2007 р.

Крук М.З. Становление физического воспитания в учебно-воспитательных заведениях Украины 1900-1917 гг.

В статье проанализировано состояние физического воспитания в учебно-воспитательных заведениях и малоизвестные циркуляры Министерства народного образования правительства Российской империи, в состав которой в первые десятилетия XX в. входила Украина. Также сделан анализ школьных мероприятий, направленных на улучшение состояния физического воспитания учеников.

Kruck M.Z. The Formation of Physical Education in Educational Establishments of Ukraine in 1900-1917.

The article analyses the state of physical education in the educational establishments and little known circulars of People's Education Ministry of the Russian Empire Government, the part of which Ukraine was in the first decades of 20th century. The analysis of school measures directed on the improvement of the state of students' physical education is also done.